

ROLA CECH TEMPERAMENTALNYCH W KSZTAŁTOWANIU PROAKTYWNOŚCI SKAZANYCH ODBYWAJĄCYCH KARĘ POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Bartosz Kwiatkowski¹

ROLE OF TEMPERAMENTAL TRAITS IN THE FORMING OF PROACTIVITY
OF THE CONVICTS SERVES A PRISON SENTENCE

Summary. For several years, the idea of proactivity of convicts has been the subject of empirical research and theoretical deliberations. Due to the growing interest in genetically conditioned traits that contribute directly or indirectly to constructive environmental changes, in this study presented the potential relationship between temperament traits and the proactivity of prisoners. The conducted statistical analyzes showed that activity and sociability were related to the proactivity of persons serves a prison sentence for the first time, while in the case of recidivists a relationship between their sociability and proactivity was noticed.

Key words: temperament, proactivity, convicts serves a prison sentence for the first time, recidivists

Behavioralno-genetyczna koncepcja temperamentu Arnolda H. Bussa i Roberta Plomina

Współczesne badania psychologiczne koncentrują się na aktywnościach zmierzających do osiągania zamierzonych celów (Wanberg, Kammeyer-Mueller, 2000; Fryer, Elliot, 2007). Podejmowanie dowolnych i skutecznych działań zależy zarówno od wpływu czynników środowiskowych, jak i predyspozycji osobowościowych czy temperamentalnych. W fachowej literaturze można odnaleźć wiele empirycznych opracowań wskazujących na istnienie relacji pomiędzy temperamentem a cechami osobowości bądź zdrowiem psychicznym (Kandler i in., 2012; Zawadzki, Popiel, 2012). Poglądy i refleksje teoretyczne oparte na rezultatach badawczych

¹ Dział Penitencjarny Aresztu Śledczego w Opolu, Wyższa Szkoła Bankowa w Opolu (Penal Institution in Opole, WSB University in Opole), ORCID: 0000-0003-2889-8863.

Adres do korespondencji: Bartosz Kwiatkowski,
e-mail: kwiatkowski34@gmail.com

przedstawiają także pozytywne walory cech temperamentalnych człowieka, które ułatwiają planowanie i zmienianie przyszłej rzeczywistości (Rizzo, Chaoyun, 2017).

Odróżnianie temperamentu od osobowości posiada długą tradycję, bowiem już w starożytności opisywano różnice pomiędzy tymi pojęciami (Strelau, 2009). Większość z ówczesnych deskrypcji ludzkiego zachowania, a w tym różnic w charakterze, odwoływała się do realiów środowiskowych, a jedynie nieliczne posługiwały się pojęciem temperamentu do opisu cech umiejscowionych „wewnątrz” człowieka. Współczesne rozprawy psychologiczne poświęcone zagadnieniu osobowości i temperamentu mają źródło w tradycyjnym obszarze badań nad różnicami indywidualnymi. W kategorii różnic indywidualnych pojęcie temperamentu wpisuje się w obszar osobowości człowieka, z tego też względu temperament jest uznawany za jeden ze składników osobowości (Buss, Finn, 1987). Z perspektywy teorii cech to temperament stanowi materiał wyjściowy, bowiem zawiera w sobie pierwotne cechy osobowości. W tym rozumieniu temperament jest bazą do kształtowania się osobowości, a w jego skład wchodzi cechy obecne od wczesnego dzieciństwa, mające podłoże biologiczne (Buss, Plomin, 1984).

Koncepcja temperamentu Arnolda H. Bussa i Roberta Plomina (1975) została opublikowana w latach siedemdziesiątych XX wieku. Jej konstrukcja opierała się na dorobku naukowym innych twórców współczesnych teorii temperamentu. W swoich założeniach jest to teoria wielowymiarowa, odwołująca się do genetycznej strony natury ludzkiej oraz całokształtu zachowania człowieka. Definicja przytoczonych autorów wskazuje, że „temperamenty to obecne od wczesnego dzieciństwa, odziedziczone cechy osobowości” (Buss, Plomin, 1984, s. 84). Ważne są jednak dwa założenia, które decydują o tym, czy cecha zaobserwowanego zachowania zostanie zakwalifikowana do temperamentu. Po pierwsze, cecha musi być obecna od co najmniej drugiego roku życia, a po drugie, różnice indywidualne tej cechy muszą w znacznym stopniu zależeć od czynników genetycznych. Według teorii wymienionych autorów cechą temperamentu nie jest zatem cecha występująca od wczesnego dzieciństwa, która nie ma podłoża genetycznego, a także taka, która jest silnie uwarunkowana genetycznie, ale jest nieobecna we wczesnej fazie rozwoju dziecka.

W pierwotnym założeniu przedstawianej teorii kluczową rolę odgrywała kwestia dziedziczności cech, zaś inne właściwości miały znaczenie drugorzędne (Buss, Plomin, 1975). Dziedziczny charakter cech świadczy o ich stałości na przestrzeni życia, a zatem wyklucza możliwość ich zmiany poprzez negatywny wpływ czynników zewnętrznych. Cechy temperamentalne wykazują szeroki zakres zachowań i sytuacji, toteż umożliwiają efektywne radzenie sobie z niedogodnościami otoczenia. Genetycznie ukonstytuowane cechy pozwalają również na lepsze przystosowanie się do różnych okoliczności życiowych, a zatem pełnią ważną funkcję regulacyjną. W teorii Bussa i Plomina (1984) pojęcie temperament jest używane zamiennie z terminem „cecha temperamentalna”. Na temperament przypadają trzy cechy składowe: emocjonalność (*emotionality*), aktywność (*activity*)

i towarzyskość (*sociability*). Emocjonalność jest skłonnością człowieka do reagowania silnym pobudzeniem, a jej pierwotnym przejawem jest negatywna emocja zwana niezadowoleniem. Od pierwszych tygodni życia dziecka niezadowolenie towarzyszy mu w codziennym bytowaniu, a dopiero później pojawiają się strach i złość, czyli pozostałe czynniki temperamentu. Wszystkie komponenty emocjonalności dziecka charakteryzują się ponadprzeciętnym poziomem aktywacji, co znacząco odróżnia je od emocji pozytywnych charakteryzujących się niższym poziomem aktywacji. Zarówno czynniki genetyczne, jak i różnice w socjalizacji decydują o wyraźnej dysproporcji w poziomie emocjonalności u kobiet i mężczyzn (Strelau, 2009, s. 121).

Wydatkowanie energii jest tożsame z aktywnością, w której zasadniczą rolę odgrywa „ruch”. Aktywność odnosi się zatem do wszelkich zachowań umożliwiających osiąganie celów osobistych oraz przezwycięzanie barier środowiskowych. Możliwość wydatkowania dużej energii w powierzone obowiązki sprawia, iż łatwiejsze staje się działanie w kierunku zaspokajania własnych potrzeb. Wigor i tempo to dwa nierozłączne czynniki aktywności, które uwidaczniają się w momencie obserwowania osoby o określonym stylu reagowania na bodźce (Buss, Plomin, 1975). Człowiek aktywny posiada wysoki poziom motywacji do prezentowania zachowań wymagających znacznej energii, natomiast szybkość reakcji pozwala mu uzyskać przewagę, gdy wymagana jest tego rodzaju sprawność. W porównaniu do aktywności i emocjonalności przyjmuje się, że to towarzyskość odpowiada za podejmowanie użytecznych zachowań, odnosząc się w głównej mierze do poszukiwania kontaktu z innymi ludźmi, a zarazem unikania przebywania w samotności. Źródłem towarzyskości jest doświadczanie pozytywnych wzmocnień społecznych, do których można przyporządkować obecność innych osób, wspólną aktywność, przejawy zainteresowania ze strony innych ludzi, wzajemne reagowanie na siebie oraz inicjowanie kontaktów w przestrzeni publicznej (Buss, Plomin, 1984).

Niezależnie od wartości metodologicznej trójczynnikowej teorii Bussa i Plomina (1984) jej pierwotne założenia podlegały krytyce ze strony niektórych badaczy, którzy przytaczali argumenty świadczące o interakcji temperamentu i środowiska, a także roli przystosowawczej funkcji temperamentu (Goldsmith, Campos, 1982). Z drugiej strony wydaje się, iż sformułowane tezy dotyczące związków środowiska z temperamentem są uniwersalne, gdyż obrazują ich wzajemną relację. Pogląd Bussa i Plomina (1984) dowodzi, że jedynie temperamenty skrajne (np. bardzo wysoka aktywność, bardzo niska aktywność) mogą wywierać znaczący wpływ na pobliską zbiorowość, natomiast optymalny poziom cech powoduje, że środowisko w większym stopniu oddziałuje na temperament człowieka. W tym kontekście należy przyjąć, że niektóre z cech temperamentu charakteryzujące się odpowiednim natężeniem mogą decydować o działaniach bezpośrednio nastawionych na zmianę pobliskiej przestrzeni życiowej. Wrodzone cechy temperamentu mogą więc ułatwiać lub utrudniać zarówno wybór preferowanego środowiska funkcjonowania, jak i realizację celów osobistych bądź też radzenie sobie w sytuacjach ekstremalnych.

Proaktywność osób pozbawionych wolności

Niekorzystne właściwości środowiska więziennego są odczuwane przez większość osób przymusowo pozbawianych wolności. Niezależnie od rodzaju miejsca wykonywania środków izolacyjnych w każdym z nich próbuje się wymuszać respektowanie wewnętrznych regulaminów oraz postępowanie kompatybilne z obowiązującymi normami prawnymi czy społecznymi. Od zawsze instytucje totalitarne charakteryzowały się także hierarchicznym, ciągłym i funkcjonalnym nadzorem, który przyczynił się do powstania „integralnego” systemu władzy dyscyplinarnej (Foucault, 2009).

Odseparowanie człowieka od środowiska zewnętrznego powoduje zahamowanie niektórych racjonalnych, a jednocześnie użytecznych aktywności. Przeszkody natury formalno-prawnej szczególnie utrudniają podejmowanie dowolnych aktywności, a ponadto niekorzystnie ingerują w proces resocjalizacji penitencjarnej (Machel, 2010). Pomimo destrukcyjnych czynników środowiskowych pewna część populacji osadzonych może minimalizować doświadczane trudności, wykorzystując do tego wrodzone predyspozycje osobowościowe. Wśród wielu cech pełniących funkcję przystosowawczą, a zarazem regulacyjną warto wyróżnić proaktywność, która przyczynia się do lepszego funkcjonowania w teraźniejszości izolacyjnej oraz skuteczniejszego powrotu do życia wolnościowego (Kwiatkowski, 2016).

Koncepcja proaktywności utworzona przez Batemana i Cranta (1993) odnosi się do aktywności inicjowanych przez jednostkę, poprzez które ma nastąpić zmiana konkretnych elementów środowiskowych, aby osiągać zamierzone cele. Z perspektywy przytoczonych autorów proaktywność jest stałą dyspozycją, która nie podlega modyfikacjom na poszczególnych etapach życia. Ponadto proaktywną osobowość interpretuje się jako sumę poszczególnych cech osób proaktywnych (Bateman, Crant, 1993). Niski poziom proaktywności łączy się z wybieraniem bardziej zachowawczych działań, które w pierwszej kolejności mają umożliwić zaadaptowanie się do obowiązujących sytuacji lub „nowych” okoliczności. Bierność i pasywność nie sprzyja zatem modernizacji własnej przestrzeni życiowej, dlatego też osoby o niskim poziomie proaktywności legitymizują się mniejszą liczbą sukcesów (Seibert, Crant, Kraimer, 1999). Proaktywność będąca unikalnym konstruktem jest silnie związana z potrzebą osiągnięć i posiadania przewagi nad sytuacją, natomiast w mniejszym stopniu łączy się z umiejscowieniem kontroli i odpornością psychiczną (Crant, 1995).

Pozytywne skutki proaktywności są wyczerpująco przedstawiane w kontekście osób przebywających w środowisku wolnościowym oraz więziennym (Crant, 1995; Wanberg, Kammeyer-Mueller, 2000; Kwiatkowski, 2016). Proaktywność jako cecha osobowości ułatwia skuteczne zaadaptowanie się do warunków obowiązujących w zakładach karnych. W głównej mierze jest to możliwe za sprawą inicjowania przemyślanych działań w zastanej rzeczywistości, szczególnie nastawionych na intensyfikowanie kontaktów z innymi ludźmi oraz poszukiwanie przydatnych infor-

macji (Kwiatkowski, 2016). Uprzednia karalność nie jest czynnikiem redukującym sposobność skazanych do podejmowania proaktywnych aktywności, co zarówno z perspektywy osób karanych, jak i prowadzących oddziaływania resocjalizacyjne jest bardzo prognostyczną refleksją, którą można uzasadnić wynikami badań potwierdzających brak istotnych statystycznie różnic w ogólnym poziomie proaktywności pomiędzy kobietami odbywającymi karę pozbawienia wolności po raz pierwszy a recydywistkami (Kwiatkowski, 2017). Warto podkreślić, iż w przypadku skazanych charakteryzujących się wysokim stopniem demoralizacji nie można wykluczyć, że ich proaktywne zachowania zostaną ukierunkowane na integrację z podkulturą więzienną, próbę wywarcia presji na niektórych funkcjonariuszy lub pracowników Służby Więziennej czy szybsze opuszczenia zakładu karnego, aby kontynuować przestępczą działalność.

Niezależnie od kierunku proaktywnych działań sprawczych mogą być one neutralnie lub negatywnie interpretowane czy wartościowane. W dotychczasowych badaniach udowodniono, że podwyższony poziom proaktywności pracowników, którym brakuje wartości prospołecznych, nie przekłada się na aprobatę przełożonych w miejscu pracy (Grant, Parker, Collins, 2009). Ponadto proaktywność pracowników może wywoływać stres u kolegów z pracy, zwiększać napięcie pomiędzy osobami zatrudnionymi w organizacji oraz ograniczać uczenie się nowych umiejętności (Bolino, Valcea, Harvey, 2010). Nadmierna inicjatywa i dążenie do realizacji przyjętych celów przez osoby pozbawione wolności nie musi być także w pełni akceptowana, a zarazem wspierana przez personel więzienny. Zgodnie z ideą „paradoksu inicjatywy” należy skonstatować, że cechy proaktywnej osobowości i działania z nimi związane są pożądane wówczas, gdy odpowiadają wymaganiom ważnych osób (Campbell, 2000). W tym rozumieniu nie należy oczekiwać zrozumienia i akceptacji dla proaktywnych zachowań osadzonych, których jest za dużo czy też wymagają od funkcjonariuszy szczególnego wsparcia, które przekracza ich zakres kompetencji bądź osobiste zdolności.

Zasadniczym wyznacznikiem proaktywności jest przyszłościowy charakter logicznie podejmowanych działań, które poprzedza proces analizowania dotychczasowych przedsięwzięć oraz efektywnego projektowania nowych planów czy celów. Zarówno plany, jak i cele mogą stanowić funkcję motywacyjną, lecz tylko plany należy uznać za predyktory suwerennych działań i profilowanych zachowań (Szulc, Piotrkowska-Dziamska, 2013). Trudność w tworzeniu planów może być spowodowana deficytami człowieka w sferze intelektualnej lub osobowościowej, a także nieprzystosowaniem do życia w środowisku społecznym. Pomimo tego niektóre z dostępnych opracowań empirycznych przeczą błędnemu założeniu, że większość skazanych nie jest zorientowana na cele długoterminowe, gdyż można u nich zauważyć wyraźną umiejętność do formułowania przyszłych planów i celów, które są skoncentrowane na potrzebie zadbania o ogólny stan zdrowia i samopoczucia czy też odnowienia rozluźnionych więzi z rodziną lub przyjaciółmi (Van Den Berg i in., 2016). Istotną kwestią pozostaje także „jakość” planów

skazanych, których dokładne sprecyzowanie, a zarazem odniesienie do wartości prospołecznych wpływa na obniżenie wskaźnika recydywy (Dickson, Polaschek, Casey, 2013).

Proaktywne działania zaspokajają ambicje osoby sprawczej, ale co ważniejsze, mają wpływ na ich pozytywny odbiór społeczny (Ouwehand i in., 2007). Realizowanie aktywności skierowanych na osiąganie personalnych celów ulokowanych w przyszłości odbywa się zazwyczaj autonomicznie, a więc bez udziału osób postronnych. W tym kontekście motywacja przestępców jest nieodzownym składnikiem osobistym, w przeważającej części zależnym od czynników wewnętrznych oraz sytuacyjnych, które dodatkowo wynikają z wykształcenia i doświadczenia zawodowego (Panitsides, Moussiou, 2019). Zarówno motywacja do zmiany przyszęłego stylu życia, jak i uczestnictwa w różnego rodzaju oddziaływaniach resocjalizacyjnych może zależeć od wielu heterogenicznych przyczyn. Poprawa relacji z małżonkami, partnerami, dziećmi czy rodzicami, a także uniknięcie powrotu do zakładu karnego i znalezienie satysfakcjonującej pracy należy uznać za podstawowe motywy skazanych decydujących się na dokonywanie korzystnych zmian w swoim życiu (Bales i in., 2015; Turney, 2015). Wśród czynników motywacyjnych do korzystania z programów edukacyjnych w izolacji więziennej można wyszczególnić „ucieczkę” od negatywnych wpływów środowiska więziennego, potrzebę zdobycia nowej wiedzy, a przede wszystkim chęć robienia „czegoś” pożytecznego, aby zwiększyć prawdopodobieństwo na przedwczesne zwolnienie z konieczności odbywania dalszej części orzeczonej kary (Panitsides, Moussiou, 2019). Oprócz indywidualnych predyspozycji motywacyjnych skazanych nieodzowne jest także wsparcie kadry penitencjarnej, stąd też koegzystencja wewnętrznych zasobów z adekwatnym i odpowiednio silnym wsparciem zewnętrznym ułatwia funkcjonowanie na podstawie powszechnie akceptowalnych norm, a przy tym odgrywa kluczową rolę w procesie readaptacji i reintegracji społecznej. Konieczność prowadzenia oddziaływań resocjalizacyjnych wynika z potrzeby eliminowania wadliwego procesu socjalizacji, którego źródeł należy poszukiwać w okresie dorastania. Trudne dzieciństwo osób pozbawionych wolności, w którym pojawiały się traumatyczne zdarzenia, jest główną i bezpośrednią przyczyną występowania zaburzeń osobowości antyspołecznej (Pousset, Tremblay, Falissard, 2011). Ponadto cechy temperamentalne oraz predyspozycja do poszukiwania nowości w sposób istotny pośredniczą w rozwoju nieprawidłowych cech osobowości u skazanych dorastających w rodzinach dysfunkcyjnych.

Założenia metodologiczne

W ostatnich kilku latach wskaźnik zaludnienia w polskich jednostkach penitencjarnych jest wyższy od europejskiej średniej (Aebi, Tiago, 2018). Obligatoryjność przebywania w zakładzie karnym powoduje wiele ujemnych następstw, niezależnie od cech temperamentalnych czy osobowościowych skazanych, które

sporadycznie są przedmiotem współczesnych opracowań psychologicznych czy innych deliberacji naukowych.

We wcześniejszych badaniach potwierdzono związek proaktywności z niektórymi cechami osobowości „Wielkiej Piątki” (Seibert, Crant, Kraimer, 1999; Brown, O’Donnell, 2011; Kwiatkowski, 2015), jednak brakuje empirycznych dowodów na związek cech temperamentalnych człowieka ze skłonnością do podejmowania proaktywnych działań, wynikających z posiadanych cech osobowości proaktywnej. W środowiskach otwartym i zamkniętym skupiano się raczej na innych cechach ukonstytuowanych genetycznie lub determinantach kontekstualnych, aby dowieść ich istotną korelację z proaktywnością (Wanberg, Kammeyer-Mueller, 2000; Fuller, Marler, 2009; Kim, Hon, Lee, 2010; Kwiatkowski, 2017). W literaturze zwraca się jednak uwagę, iż pewne cechy temperamentalne w interakcji z innymi czynnikami występującymi stale, a nawet okazjonalnie zwiększają ryzyko pojawienia się zaburzeń w zachowaniu, czyli bezpośrednio utrudniają efektywne rozwiązywanie napotkanych trudności życiowych i osiąganie zamierzonych celów (Strelau, 2009). W kontekście populacji przymusowo odizolowanej od społeczeństwa szczególnie istotne jest poszukiwanie zarówno wrodzonych, jak i środowiskowych predyktorów proaktywności, albowiem poszerzanie obszaru wiedzy w tym konkretnym przypadku może stanowić rzeczowy rodzaj informacji dla kadry penitencjarnej, która mimowolnie realizuje proces „poprawy” przestępców. Ponadto nowy zakres wiadomości na temat proaktywności skazanych może przyczynić się do ulepszenia dotychczasowych oddziaływań resocjalizacyjnych prowadzonych w różnych typach zakładów karnych, a także dopasowywania optymalnych metod pracy do wewnętrznych i zewnętrznych zasobów osób pozbawionych wolności. W związku z tym celem prezentowanego badania było sprawdzenie, czy istnieje istotna statystycznie zależność pomiędzy wybranymi cechami temperamentu skazanych mężczyzn a ich proaktywnością? Przytoczone pytanie badawcze przyczyniło się do postawienia hipotez, wskazujących na możliwość wystąpienia związku pomiędzy właściwościami temperamentalnymi (zmienna niezależna) a cechami proaktywnej osobowości (zmienna zależna) skazanych. Opierając się na przyjętym celu, sformułowano trzy następujące hipotezy:

- H1: Emocjonalność skazanych ma negatywny związek z ich poziomem proaktywności.
- H2: Aktywność skazanych ma pozytywny związek z ich poziomem proaktywności.
- H3: Towarzystwo skazanych ma pozytywny związek z ich poziomem proaktywności.

Osoby badane

W badaniach wzięły udział dwie grupy skazanych mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności w dwóch różnych zakładach karnych typu półotwartego. Do pierwszej grupy według określonych kryteriów zostało zakwalifikowanych

100 skazanych przebywających w izolacji po raz pierwszy. Miejscem odbywania kary pierwszej grupy był Zakład Karny w Nysie. W drugiej grupie badaniami objęto 100 skazanych posiadających doświadczenie więzienne zdobyte podczas uprzednich pobytów w jednostkach penitencjarnych, a aktualnie odbywali oni karę w Zakładzie Karnym w Sierakowie Śląskim. W badaniach uczestniczyli jedynie skazani, którzy znajdowali się w okresie średniej dorosłości, który zawężono do przedziału wiekowego od 35 do 55 lat. Średni wiek osób pierwszy raz karanych wyniósł nieco ponad 41 lat, a odchylenie standardowe kształtowało się na poziomie 5,51. W przypadku populacji recydywistów zauważono, że ich średni wiek jest nieznacznie niższy niż 41 lat, natomiast odchylenie standardowe było równe 5,53. Ponadto do udziału w badaniu zakwalifikowano skazanych odbywających karę pozbawienia wolności za przestępstwo lub kilka przestępstw, popełnionych tylko bez użycia przemocy. Łączna suma wszystkich orzeczonych wobec nich kar nie mogła być mniejsza niż 3 lata, a jednocześnie przekraczać 5 lat. Dodatkowym wskaźnikiem przyporządkowującym skazanych do etapu eksploracyjnego było sprawdzenie czasu, który upłynął od momentu osadzenia w zakładzie karnym. W badaniu nie wzięli zatem udziału skazani, którzy w niedalekiej przeszłości rozpoczęli odbywanie orzeczonej kary, a także tacy, którzy oczekiwali na zwolnienie z zakładu karnego w najbliższych miesiącach.

Metody badawcze

W polskiej adaptacji *Kwestionariusz Temperamentu EAS-D* ma charakter opisowy i zawiera 20 stwierdzeń (Oniszczenko, 1997). Każda z pozycji dotyczy upodobań, odczuć i tendencji do określonych zachowań. Do poszczególnych pytań należy się ustosunkować poprzez zaznaczenie odpowiedzi na 5-stopniowej skali (od zdecydowanie nie, do zdecydowanie tak). Temperament jest mierzony na trzech wymiarach: Emocjonalność (niezadowolenie, strach oraz złość), Aktywność oraz Towarzyskość. Współczynniki rzetelności (*alfa* Cronbacha) dla poszczególnych skal EAS-D wynoszą: Aktywność – ,67; Towarzyskość – ,57 oraz dla podskal Emocjonalności: Niezadowolenie – ,74; Strach – ,70; Złość – ,59 (Oniszczenko, 1997).

Pomiar natężenia cech osobowości proaktywnej skazanych nastąpił przy użyciu finalnej wersji *Skali Proaktywności w Izolacji Więziennej SPIW15* (Kwiatkowski, 2015). Przedstawiona metoda zawiera 15 pytań testowych, które tworzą 3 niezależne czynniki. Proaktywność adaptacyjna doraźna dotyczy poszukiwania informacji potrzebnych do życia w środowisku więziennym poprzez nawiązywanie kontaktów z współosadzonymi oraz pracownikami Służby Więziennej. Proaktywność adaptacyjna kontynuacyjna jest związana z pozyskiwaniem poczucia własnej kompetencji i wsparcia od członków rodziny. Proaktywność adaptacyjna projekcyjna obejmuje poszukiwanie nowych sposobów działania i informacji specjalistycznych w środowisku pozawięziennym, a także nawiązywanie kontaktów

międzyludzkich. Wszystkie wymienione czynniki składają się na Proaktywność ogólną. W SPIW15 każda z pozycji testowych jest oceniana na 5-stopniowej skali, od „1” – „całkowicie się nie zgadzam” do „5” – „całkowicie się zgadzam”. Minimalna liczba punktów możliwa do osiągnięcia wynosi 15, natomiast najwyższa – 75. Wartość współczynnika *alfa* Cronbacha dla całej skali wynosi ,854, natomiast dla jej poszczególnych czynników odpowiednio: Proaktywność Adaptacyjna Doraźna – ,84, Proaktywność Adaptacyjna Kontynuacyjna – ,85, Proaktywność Adaptacyjna Projekcyjna – ,84 (Kwiatkowski, 2015).

Wyniki badań

W omawianym badaniu dokonano pomiaru cech temperamentalnych, które zostały poddane analizie statystycznej wyrażającej wartości minimalne i maksymalne w danym teście, a także uśredniony wynik z odchyleniem standardowym. Ponadto zastosowano test Kołmogorowa-Smirnowa (K-S) i Shapiro-Wilka (S-W), aby porównać osiągnięte wyniki z rozkładem normalnym. Wystąpienie istotnych różnic pomiędzy wynikami skazanych a rozkładem normalnym ($p < ,05$), w późniejszych analizach porównawczych skutkowało zastosowaniem nieparametrycznych odpowiedników testów *t*-Studenta.

Według założeń teoretycznych temperament człowieka składa się z trzech niezależnych czynników (Buss, Plomin, 1984). Pierwszy z nich odwołuje się do szeroko pojętej emocjonalności jednostki, w której strukturę wpisuje się niezadowolenie, strach oraz złość. Minimalny wynik każdej z podskali EAS emocjonalności wyniósł 4. Wynik maksymalny w podskali EAS strach to 17, natomiast w dwóch pozostałych podskalach, czyli EAS złość i EAS niezadowolenie przyjął wartość 20. Średni wynik wszystkich skazanych uczestniczących w badaniu dla podskali EAS niezadowolenie to 9,81, EAS strach 9,41, EAS złość 10,94, natomiast odchylenia standardowe wymienionych czynników oscylowały wokół 3.

Zarówno dla czynnika EAS aktywność, jak i EAS towarzyskość minimalny wynik wyniósł 5, a maksymalny – 20. Podobnie przedstawia się średni poziom aktywności skazanych wraz z odchyleniem standardowym ($M = 13,12$; $SD = 3,26$), w porównaniu do EAS towarzyskości ($M = 13,02$; $SD = 2,84$). Interpretacja testów normalności dowodzi, iż wyniki kwestionariusza EAS-D różnią się istotnie od rozkładu normalnego.

W tabeli 2 zaprezentowano średnie, odchylenia standardowe oraz poziom istotności różnic cech temperamentalnych badanych grup skazanych. Przeprowadzona analiza z zastosowaniem testu *U* Manna-Whitneya nie wykazała jednak istotnych statystycznie różnic w zakresie emocjonalności, aktywności oraz towarzyskości pomiędzy dwiema grupami skazanych mężczyzn mających odmienne doświadczenie więzienne, które jest bezpośrednio związane z wcześniejszym przebywaniem w zakładzie karnym.

Tabela 1. Statystyki opisowe i wyniki testów normalności skali emocjonalności (niezadowolenie, strach, złość), aktywności i towarzyskości EAS przebadanej populacji skazanych mężczyzn

	Min.	Max.	M	SD	Kolmogorow-Smirnow		Shapiro-Wilk	
					Statystyka	p	Statystyka	p
EAS niezadowolenie	4	20	9,81	3,38	,119	<,001	,970	<,001
EAS strach	4	17	9,41	3,14	,091	<,001	,973	,001
EAS złość	4	20	10,94	3,10	,093	<,001	,981	,009
EAS aktywność	5	20	13,12	3,26	,120	<,001	,978	,003
EAS towarzyskość	5	20	13,02	2,84	,097	<,001	,983	,016

Adnotacja. EAS – Kwestionariusz Temperamentu.

Tabela 2. Wyniki średnich, odchyłeń standardowych oraz istotności różnic cech temperamentalnych pomiędzy dwiema grupami skazanych mężczyzn

	Pierwszy raz karani		Recydywiści		U	p
	M	SD	M	SD		
EAS niezadowolenie	9,75	3,16	9,86	3,60	4921	,847
EAS strach	9,34	3,08	9,47	3,21	4870	,750
EAS złość	11,04	2,97	10,83	3,23	4608	,335
EAS aktywność	12,76	3,58	13,48	2,87	4408	,146
EAS towarzyskość	12,83	2,86	13,21	2,82	4576	,297

Adnotacja. EAS – Kwestionariusz Temperamentu.

Postawione hipotezy dotyczą związku cech temperamentalnych z poziomem proaktywności osób przymusowo odizolowanych od społeczeństwa. Pierwotnie założono, iż emocjonalność (niezadowolenie, strach, złość) ma negatywny związek z proaktywnością skazanych, a aktywność i towarzyskość pozytywnie z nią koreluje. Weryfikacja związku pomiędzy przytoczonymi zmiennymi została wykonana zarówno dla osób pierwszy raz odbywających karę pozbawienia wolności, jak i recydywistów. Dane przedstawione w tabeli 3 wskazują, że w grupie osób pierwszy raz karanych proaktywność adaptacyjna, kontynuacyjna i projekcyjna oraz proaktywność ogólna są dodatnio skorelowane z aktywnością. Dodatkowo stwierdzono

zależność pomiędzy proaktywnością adaptacyjną projekcyjną i proaktywnością ogólną a towarzyskością. Wyniki analizy korelacji *rho* Spearmana dowodzą, iż istnieje słaby, dodatni związek pomiędzy wyszczególnionymi zmiennymi.

Tabela 3. Wyniki korelacji EAS-D i SPIW15 w grupie skazanych pierwszy raz karanych

	PAD	PAK	PAP	PO
EAS niezadowolenie	<,01	-,06	-,17	-,09
EAS strach	<,01	-,03	-,06	-,02
EAS złość	,01	-,01	-,02	<,01
EAS aktywność	,12	,20*	,24*	,20*
EAS towarzyskość	,20	,15	,21*	,22*

Adnotacja. PAD – Proaktywność Adaptacyjna Doraźna; PAK – Proaktywność Adaptacyjna Kontynuacyjna; PAP – Proaktywność Adaptacyjna Projekcyjna; PO – Proaktywność Ogólna; EAS – Kwestionariusz Temperamentu.

* $p < ,05$; ** $p < ,01$.

W grupie skazanych wielokrotnie karanych zauważono ujemne współzależności pomiędzy proaktywnością adaptacyjną kontynuacyjną a trzema wskaźnikami emocjonalności: EAS niezadowolenie, EAS strach i EAS złość. Wynik czynnika proaktywność adaptacyjna doraźna i proaktywności ogólnej jest dodatnio związany z EAS towarzyskość. Dodatkowo proaktywność adaptacyjna projekcyjna jest ujemnie skorelowana z EAS strach. Wszystkie wymienione związki pomiędzy zmiennymi zaprezentowano w tabeli 4.

Tabela 4. Wyniki korelacji EAS-D i SPIW15 w grupie skazanych wielokrotnie karanych

	PAD	PAK	PAP	PO
EAS niezadowolenie	-,04	-,24*	-,18	-,19
EAS strach	-,03	-,25*	-,23*	-,19
EAS złość	-,02	-,22*	-,17	-,15
EAS aktywność	,06	-,07	,02	-,02
EAS towarzyskość	,36***	,17	,20	,33***

Adnotacja. PAD – Proaktywność Adaptacyjna Doraźna; PAK – Proaktywność Adaptacyjna Kontynuacyjna; PAP – Proaktywność Adaptacyjna Projekcyjna; PO – Proaktywność Ogólna; EAS – Kwestionariusz Temperamentu.

* $p < ,05$; ** $p < ,01$; *** $p < ,001$.

W przeprowadzonym badaniu dokonano także sprawdzenia indywidualnego wkładu cech temperamentalnych w wyjaśnianie wariacji proaktywności osób pozbawionych wolności. Za zmienną zależną uznano proaktywność ogólną, natomiast zmienne wyjaśniające stanowią poszczególne wymiary temperamentu: EAS niezadowolenie, EAS strach, EAS złość, EAS aktywność, EAS towarzyskość. Zastosowanie hierarchicznej analizy regresji pozwoliło ustalić, iż żadna z cech temperamentu nie wyjaśnia w sposób istotny statystycznie wariacji proaktywności skazanych mężczyzn.

Sporządzenie analizy regresji metodą eliminacji wstecznej miało na celu wyodrębnienie czołowych predyktorów wariacji proaktywności skazanych, które zobrazowano w tabeli 5. Osiągnięte rezultaty z badania dowiodły, że jedynym czynnikiem temperamentu, który wyjaśnia wariację proaktywności skazanych, jest EAS towarzyskość ($\beta = ,200$; $p < ,05$).

Tabela 5. Wyniki analizy regresji hierarchicznej wskazujące na związek cech temperamentalnych z proaktywnością skazanych mężczyzn ($N = 200$)

Zmienna wyjaśniająca	Beta	t	p
EAS niezadowolenie	-,020	-,173	,863
EAS strach	,047	,491	,624
EAS złość	-,010	-,109	,913
EAS aktywność	,119	1,513	,132
EAS towarzyskość	,200	2,563	,011

$B = 26,104$; $F(5, 194) = 1,242$; $p = ,212$; $R^2 = ,072$.

Podsumowanie

W przedstawionym badaniu wykorzystano teorię Arnolda H. Bussa i Roberta Plomina (1984) podkreślającą, że cechy temperamentalne są genetycznie determinowane, a zarazem pojawiają się w okresie wczesnego dzieciństwa. Koncepcja teoretyczna przytoczonych autorów akcentuje aspekt dziedziczności oraz ciągłości czasowej, stanowiących fundament rozwoju stabilnej struktury osobowości w późniejszych etapach życia. Z tej perspektywy temperament składa się z rozległego zakresu cech, które decydują o zachowaniach ułatwiających przystosowywanie się do aktualnej sytuacji życiowej, pomimo negatywnych czynników zewnętrznych.

Występowanie określonych cech temperamentalnych zweryfikowano w dwóch grupach skazanych mężczyzn, ustalając przy tym ich związek z proaktywnością. Pierwsza z postawionych hipotez nie potwierdziła się w odniesieniu do osób pierwszy raz karanych, bowiem analiza wyników badań nie wykazała negatywnego związku pomiędzy ich emocjonalnością a proaktywnością. Niezadowolenie, strach

i złość definiowane jako niezależne od siebie komponenty emocjonalności nie przyczyniają się do wzrostu lub spadku stosowalności proaktywnych działań u osób pierwszy raz karanych, a zatem odgrywają mniejszą rolę w podejmowaniu różnorodnych aktywności o charakterze przyszłościowym niż początkowo zakładano. W tym ujęciu, zarówno u skazanych niskoreaktywnych mogących stosować styl działania zapewniający odpowiedni dopływ stymulacji, jak i u skazanych wysoko-reaktywnych wybierających styl działania z przewagą czynności pomocniczych nad zasadniczymi, proaktywne działania mogą pojawić się z podobnym natężeniem na różnych etapach odbywanej kary pozbawienia wolności. Inne badania także dowiodły, że szeroko interpretowana emocjonalność człowieka nie ma związku z proaktywnymi postawami oraz zachowaniami. W badaniu poświęconemu zidentyfikowaniu kluczowych problemów w środowisku zawodowym, a także umożliwieniu poprawy jakości wykonywanej pracy wykazano, że nisko aktywowany pozytywny i negatywny nastrój kadry pracowniczej nie współwystępuje z podwyższonym poziomem proaktywności (Bindl i in., 2012). Z kolei wśród osób skazanych prawomocnym wyrokiem za popełnione przestępstwa nie udowodniono korelacji proaktywności z doświadczaniem negatywnego afektu (Kwiatkowski, 2015).

W populacji osób pierwszy raz karanych wystąpiła istotna zależność pomiędzy ich aktywnością będącą jednym ze składników temperamentu a proaktywnością. Podejmowanie aktywności fizycznej, tożsamej z działaniem o odpowiedniej intensywności i szybkości, może skłaniać skazanych do obrony własnych przekonań, a także nawiązywania częstszych kontaktów z rodziną. Ponadto ich aktywność przyczynia się do poszukiwania nowych, niestandardowych i alternatywnych do wcześniej podejmowanych metod postępowania zmieniających otaczające środowisko. Wynika to poniekąd z faktu, iż osoby pierwszy raz karane odznaczające się aktywnością mają tendencje do eksplorowania środowiska zewnętrznego i nawiązywania kontaktów z osobami przybywającymi na wolności, a także pozyskiwania informacji przydatnych z punktu widzenia odbywanej kary kryminalnej. Ponadto ich aktywność skupia się na poszukiwaniu wsparcia kuratorów, pracowników socjalnych czy adwokatów. Przyszłościowy charakter przytoczonych zachowań jest bezsprzeczny, gdyż niezależnie od intencji osoby sprawczej ułatwia efektywne radzenie sobie ze stresem wynikającym z deprywacji informacyjnej. Należy jednak stwierdzić, że inicjowanie proaktywnych działań przez określoną część populacji więziennej może wynikać wyłącznie z ich wewnętrznej potrzeby zminimalizowania negatywnych skutków odbywanej kary. Mając powyższe na uwadze, nie można wykluczyć, że niektórzy skazani poprzez skalkulowane i doprecyzowane aktywności modyfikują aktualną rzeczywistość więzienną, aby sprawniej i szybciej zaspokajać bieżące potrzeby. Proaktywni skazani mogą koncentrować się jedynie na zaspokajaniu hedonistycznych potrzeb oraz prezentować pozornie ugrzecznione postawy względem personelu więziennego, a także posługiwać się manipulacją lub kłamstwem. W takich okolicznościach ich postępowanie będzie oceniane negatywnie, co może mieć kluczowy wpływ na ich teraźniejszość i przyszłość.

Na podstawie wyników badań dowiedziono, iż występuje pozytywny związek pomiędzy towarzyskością a proaktywnością osób po raz pierwszy przebywających w izolacji penitencjarnej. Towarzyskość stanowi jeden z podstawowych elementów ekstrawersji, a podwyższony poziom towarzyskości decyduje o silniejszym reagowaniu ma pozytywne wzmocnienia społeczne (Eysenck, 1970). Z tych względów umiejętność użytkowania niektórych cech osobowości może przyczyniać się do lepszego funkcjonowania w nadchodzącej przyszłości. U osób pierwszy raz karanych ze stwierdzonymi cechami proaktywnej osobowości pojawiła się zauważalna potrzeba kontaktu z innymi ludźmi. Tego typu tendencja uwidacznia się poprzez poszukiwanie wsparcia u ludzi pozostających na wolności, jednak dotyczy ona tylko osób niespokrewnionych. W badanej grupie nie zauważono bowiem związku pomiędzy towarzyskością a wzrostem zainteresowania podtrzymywaniem rozluźnionych więzi rodzinnych czy przyjacielskich, za sprawą wykorzystywania działań charakterystycznych dla proaktywności adaptacyjnej kontynuacyjnej. Warto zaznaczyć, że ważną cechą towarzyskości jest pragnienie jednostki do pozostawania w długotrwałym kontakcie z innymi ludźmi (Korzeń, 2007). Proaktywne aktywności skazanych nie muszą być jednak związane z ich wewnętrzną potrzebą kultuwowania tego typu relacji, lecz mogą wynikać z chęci zredukowania przykrych skutków izolacji lub mieć umocowanie w osobistych oczekiwaniach dotyczących pewnych nagród społecznych, za które uznaje się uwagę od osób postronnych.

Początkowe założenie wskazujące na możliwość zaistnienia negatywnej zależności pomiędzy emocjonalnością a proaktywną osobowością skazanych wielokrotnie karanych zostało w niewielkim stopniu potwierdzone. Przede wszystkim analiza osiągniętych rezultatów badawczych dowiodła, że nie istnieje związek pomiędzy wszystkimi składnikami emocjonalności a proaktywnością ogólną recydywistów. W związku z tym, w ramach planowania oddziaływań readaptacyjnych w rzeczywistości więziennej czy też wspierania proaktywnych działań skazanych, nie należy arbitralnie uwzględniać ich negatywnych stanów emocjonalnych, które są bezpośrednio skorelowane z cechami temperamentu. Przedstawiony wniosek został oparty na wynikach niedawno przeprowadzonych badań, podkreślających jednoznacznie ważną rolę pozytywnych emocji w produktywnym wykonywaniu obowiązków służbowych oraz konieczności wdrażania strategii operacyjnych w organizacjach, w zależności od doświadczanego afektu (Kadoya i in., 2020). W badanej populacji recydywistów dowiedziono jednak, że istnieje związek pomiędzy ich emocjonalnością a dwoma wymiarami proaktywnej osobowości. W pierwszej kolejności na uwagę zasługuje fakt, iż niezadowolenie recydywistów koreluje ujemnie z proaktywnością adaptacyjną kontynuacyjną, a zatem kumulacja wskaźników niezadowolenia może powodować unikanie kontaktów z rodziną lub osobami bliskimi. Ponadto strach u osób wielokrotnie karanych ma negatywny związek z ich proaktywnością adaptacyjną kontynuacyjną i proaktywnością adaptacyjną projekcyjną. W tym kontekście wysoki poziom strachu predysponuje

do zachowawczego działania, które w minimalnym stopniu uwzględnia potrzebę nawiązywania relacji z rodziną czy też poszukiwania wsparcia instytucjonalnego lub pochodzącego od osób znaczących.

W zależności od uprzedniej karalności oraz charakteru popełnionych przestępstw relacja z dorosłymi oraz dziećmi ulega znaczącej przemianie (Kacprzak, 2012; Jardine, 2017). Całkowity brak kontaktów z rodziną oraz świadoma rezygnacja z podtrzymywania więzi podczas odbywania kary pozbawienia wolności jest warunkowana wieloma autonomicznymi czynnikami osobowościowymi i środowiskowymi. Wśród czynników osobistych istotną pozycję zajmują niepokój i obawa skazanych przed odrzuceniem ze strony bliskich. Doświadczanie przytoczonych odczuć jest ściśle powiązane z negatywnym postępowaniem w przeszłości, które niejednokrotnie skutkowało wyrządzeniem bezpośrednich lub pośrednich szkód członkom rodziny czy innym bliskim osobom. Przewlekły lęk współwystępuje z poczuciem strachu, predysponując do wybierania strategii unikowych przy równoczesnym ograniczeniu możliwości podejmowania kreatywnych aktywności zmierzających do „urzeczywistnienia” wyznaczonych celów (Perkins i in., 2010). Niektóre badania wskazują natomiast, że częste występowanie stanów lękowych przyczynia się do nadmiernej potrzeby akceptacji, ale także uwzględniania informacji zwrotnych i modyfikacji własnych zachowań, aby utrzymać relacje z innymi ludźmi (Wu, Parker, de Jong, 2014).

Kolejnym wnioskiem z przeprowadzonego badania jest wykazanie negatywnej zależności pomiędzy złością recydywistów a ich proaktywnością adaptacyjną kontynuacyjną. Inne czynniki proaktywności, a także suma cech proaktywnej osobowości skazanych nie ma bowiem związku z doświadczaną przez nich złością. Za podstawowe przyczyny odczuwanej przez skazanych złości uznaje się brak możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb oraz konieczność respektowania zasad obowiązujących w środowisku więziennym (Carlson, Cervera, 1991). Podwyższony poziom złości przyczynia się do pasywnych reakcji i zachowań recydywistów, którzy preferują dostosowywanie się do reguł obowiązujących w izolacji, a rzadziej próbują zmieniać otaczające środowisko lub samego siebie. Osoby wielokrotnie karane mogą zatem rezygnować z regulaminowego postępowania podczas odbywania orzeczonej kary, nie przejawiać inicjatywy do czynnego uczestnictwa w procesie resocjalizacji, a w skrajnych przypadkach nie podejmować działań pozwalających na ochronę własnego zdrowia. Awersja do otaczającego środowiska, a zarazem odczuwanie negatywnych emocji w stosunku do współosadzonych bądź personelu więziennego są przykładem potencjalnych czynników, które ograniczają lub całkowicie uniemożliwiają planowanie i działanie o charakterze przyszłościowym.

W przeciwieństwie do osób pierwszy raz karanych u recydywistów nie stwierdzono związku pomiędzy ich aktywnością a cechami proaktywnej osobowości. Zauważono natomiast dodatnią korelację pomiędzy towarzyskością a proaktywnością ogólną oraz proaktywnością adaptacyjną doraźną. Uzyskane wyniki wskazują,

że towarzyskość recydywistów przekłada się na ich sposobność do poszukiwania pożytecznych kontaktów w środowisku więziennym. Ich relacje z współosadzonymi przyczyniają się do pozyskiwania przydatnych informacji, które są szczególnie pomocne w rozwiązywaniu codziennych trudności oraz skutecznym radzeniu sobie po utracie relacji rodzinnych lub nagłej zmianie miejsca odbywania kary. Wartość pozyskanych informacji obserwuje się także, gdy wymagana jest zwiększona odporność na pojawiające się sytuacje stresowe. Wsparcie innych więźniów może przyczynić się do szybszego i efektywniejszego zaadaptowania do nowych okoliczności oraz znacząco poprawić subiektywną ocenę jakości życia. Towaryskość jako cecha temperamentu decyduje zatem o nawiązywaniu relacji ze współosadzonymi posiadającymi podobne doświadczenia zarówno więzienne, jak i życiowe. Oprócz tego ich wzajemna interakcja pobudza do wspólnej aktywności, korzystnej rywalizacji oraz wyznaczania coraz to nowych celów. Osiąganie indywidualnych zamierzeń może odbywać się przy udziale personelu więziennego, z którym proaktywni recydywiści charakteryzujący się wzmożoną towarzyskością również próbują nawiązywać regularny kontakt.

Osobista i niewymuszona inklinacja do poszukiwania wsparcia w środowisku więziennym jest charakterystyczna dla osób pierwszy raz karanych oraz recydywistów cechujących się towarzyskością. W przeprowadzonym badaniu zweryfikowano występowanie specyficznego wkładu cech temperamentalnych w wariację ogólnego poziomu proaktywności skazanych. Niestety zaproponowany model składający się z cech temperamentalnych nie wyjaśniał w sposób istotny statystycznie wariacji proaktywności. Z drugiej strony wśród odrębnych cech temperamentu znalazła się jedna, która stanowi predyktor proaktywnej osobowości osób pozbawionych wolności. Wskazaną cechą jest towarzyskość, która odnosi się do pewnych przejawów ludzkiej aktywności nastawionych na zapobieganie odczuciu osamotnienia (Buss, Plomin, 1975). Należy zatem stwierdzić, że wzmożona towarzyskość skazanych mężczyzn predysponuje do wykorzystywania wszechstronnych i kreatywnych działań, umożliwiających nawiązywanie kontaktów międzyludzkich oraz cykliczne zapoznawanie się z wyselekcjonowanymi i praktycznymi informacjami. Dodatkowo towarzyskość jako składnik temperamentu skazanych wzmacnia ich osobiste przeświadczenia dotyczące słuszności podjętych wyborów i strategii działania, ułatwiając im równocześnie produktywne funkcjonowanie w terażniejszości oraz wyznaczanie innowacyjnych celów przyszłościowych.

Temperament człowieka stanowi trwałą, biologiczny fundament osobowości, który może decydować o aktywnym konstruowaniu własnej przyszłości wbrew ograniczeniom środowiskowym (Buss, Plomin, 1986). W przeprowadzonym badaniu udowodniono, że niektóre cechy temperamentalne skazanych mogą intensyfikować ich proaktywne działania, które są bezpośrednio nastawione na kontrolowanie sił sytuacyjnych, aby wprowadzać zauważalne zmiany w obrębie własnej osoby lub pobliskiej przestrzeni życiowej. Aktywność i towarzyskość ma istotny związek z cechami osobowości proaktywnej osób pierwszy raz karanych, podczas

gdy towarzyskość jest jedyną z analizowanych cech temperamentalnych, która współwystępuje z proaktywnością recydywistów. Niezależnie od zaprezentowanych wniosków można oczekiwać, że skazani o cechach osobowości proaktywnej będą „postępować” w sposób proaktywny, bez względu na wrodzone właściwości temperamentalne i osobowościowe czy kontekst sytuacyjny. Proaktywni skazani posiadają bowiem naturalną tendencję do przejmowania inicjatywy, poszukiwania nowych możliwości, informacji czy opinii, pomimo że niektóre czynniki wewnętrzne lub zewnętrzne mogą modyfikować ich ogólny poziom proaktywności (Kwiatkowski, 2015). Warto zaznaczyć, że oprócz wrodzonych predyspozycji osób pozbawionych wolności również odpowiednie warunki socjalno-bytowe zakładów karnych oraz adekwatne wsparcie rodzinne lub instytucjonalne mogą przyczynić się częściej wykorzystywania proaktywnych zachowań w terażniejszości izolacyjnej. Ponadto osiąganie wcześniej zaplanowanych celów może wymagać zastąpienia niektórych wskaźników osobowości proaktywnej innymi istotnymi cechami, za które w przypadku kadry pracowniczej uznano klimat innowacyjny, przywództwo transformacyjne i elastyczność (McCormick i in., 2019).

Literatura cytowana

- Aebi, M.F., Tiago, M.M. (2018). *SPACE I – 2018 – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations*. Strasbourg: Council of Europe.
- Bales, W.D., Clark, C., Scaggs, S., Ensley, D., Coltharp, P., Singer, A., Blomberg, T.G. (2015). *An assessment of the effectiveness of prison work release programs on post-release recidivism and employment*. Tallahassee: The Florida Department of Corrections and Florida State University College of Criminology and Criminal Justice.
- Bateman, T.S., Crant, J.M. (1993). The proactive component of organizational behavior. *Journal of Occupational Behavior*, 14, 103–118.
- Bindl, U.K., Parker, S.K., Totterdell, P., Hagger-Johnson, G. (2012). Fuel of the self-starter: How mood relates to proactive goal regulation. *Journal of Applied Psychology*, 97(1), 134–150.
- Bolino, M., Valcea, S., Harvey, J. (2010). Employee, manage thyself: The potentially negative implications of expecting employees to behave proactively. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 83, 325–345.
- Brown, S., O'Donnell, E. (2011). Proactive personality and goal orientation: A model of directed effort. *Journal of Organizational Culture, Communications and Conflict*, 15, 1, 103–119.
- Buss, A.H., Finn, S. (1987). Classification of personality traits. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(2), 432–444.
- Buss, A.H., Plomin, R. (1975). *A temperament theory of personality development*. New York: Wiley.
- Buss, A.H., Plomin, R. (1984). *Temperament: Early developing personality traits*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

- Buss A.H., Plomin R. (1986). The EAS approach to temperament. W: R. Plomin, J. Dunn (red.), *The study of temperament: Changes, continuities and challenges* (s. 67–80). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Campbell, D.J. (2000). The proactive employee: Managing workplace initiative. *The Academy of Management Executive*, 14, 52–66.
- Carlson, B.E., Cervera, N.J. (1991). Incarceration, coping, and support. *National Association of Social Workers*, 36(4), 279–285.
- Crant, M.J. (1995). The proactive personality scale and objective job performance among real estate agents. *Journal of Applied Psychology*, 80(4), 532–237.
- Dickson, S.R., Polaschek, D.L.L., Casey, A.R. (2013). Can the quality of high-risk prisoners release plans predict recidivism following intensive rehabilitation? A comparison with risk assessment instruments. *Psychology, Crime & Law*, 19, 371–389.
- Eysenck, H.J. (1970). *The structure of human personality*. New York: Methuen.
- Foucault, M. (2009). *Nadzorować i karać*. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Fryer, J.W., Elliot, A.J. (2007). Stability and change in achievement goals. *Journal of Educational Psychology*, 99(4), 700–714.
- Fuller, J.B., Marler, L.E. (2009). Change driven by nature: A meta-analytic review of the proactive personality literature. *Journal of Vocational Behavior*, 75, 329–345.
- Goldsmith, H.H., Campos, J.J. (1982). Toward a theory of infant temperament. W: A.N. Emde, R.J. Harmon (red.), *The development of attachment and affiliative systems* (s. 161–193). New York: Plenum.
- Grant, A.M., Parker, S.K., Collins, C. (2009). Getting credit for proactive behavior: Supervisor reactions depend on what you value and how you feel. *Personnel Psychology*, 62, 31–55.
- Jardine, C. (2017). Constructing and maintaining family in the context of imprisonment. *British Journal of Criminology*, 58, 114–131.
- Kacprzak, A. (2012). Dzieci osób skazanych na karę pozbawienia wolności. Przegląd badań i analiz problematyki. W: W. Warzywoda-Kruszyńska (red.), *Bieda dzieci, zaniedbanie, wykluczenie społeczne* (s. 103–123). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kadoya, Y., Khan, M.S.R., Watanapongvanich, S., Binnagan, P. (2020). Emotional status and productivity: Evidence from the special economic zone in Laos. *Sustainability*, 12(4), 1544.
- Kandler, C., Held, L., Kroll, C., Bergeler, A., Riemann, R., Angleitner, A. (2012). Genetic links between temperamental traits of the regulative theory of temperament and the Big Five a multitrait-multimethod twin study. *Journal of Individual Differences*, 33, 197–204.
- Kim, T., Hon, A., Lee, D. (2010). Proactive personality and employee creativity: The effects of job creativity requirement and supervisor support for creativity. *Creativity Research Journal*, 22, 37–45.
- Korzeń, R. (2007). Związki temperamentu z płcią biologiczną i psychologiczną jednostki. *Studia Psychologica*, 7, 169–180.

- Kwiatkowski, B. (2015). Dalsza walidacja Skali Proaktywności w Izolacji Więziennej. *Czasopismo Psychologiczne*, 21, 2, 239–251.
- Kwiatkowski, B. (2016). Proaktywne konstruowanie przyszłości w izolacji więziennej. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, 93, 43–59.
- Kwiatkowski, B. (2017). Poziom proaktywności kobiet odbywających karę pozbawienia wolności. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, 96, 69–86.
- Kwiatkowski, B., Bańka, A. (2013). Wstępna charakterystyka psychometryczna Skali Proaktywności w Izolacji Więziennej (SPIW). *Czasopismo Psychologiczne*, 19, 2, 361–373.
- Machel, H. (2010). Resocjalizacja penitencjarna: istota, dylematy terminologiczne, społeczny sens, kilka uwag teoretycznych i kadrowych. *Resocjalizacja Polska*, 1, 174–192.
- McCormick, B.W., Guay, R.P., Colbert A.E., Stewart, G.L. (2019). Proactive personality and proactive behaviour: Perspectives on person–situation interactions. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 92, 30–51
- Oniszczenko, W. (1997). *Kwestionariusz Temperamentu EAS Arnolda H. Bussa i Roberta Plomina. Wersja dla dorosłych i dla dzieci*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Ouweland, C., de Ridder, D.T., Denise T.D., Bensing, J.M. (2007). A review of successful aging models: Proposing proactive coping as an important additional strategy. *Clinical Psychology Review*, 27(8), 873–884.
- Panitsides, E.A. Moussiou, E. (2019). What Does It Take to Motivate Inmates to Participate in Prison Education? An Exploratory Study in a Greek Prison. *Journal of Adult and Continuing Education*, 25(2), 157–177.
- Perkins, A.M., Cooper, A., Abdelall, M., Smillie, L.D., Corr, P.J. (2010). Personality and defensive reactions: Fear, trait anxiety, and threat magnification. *Journal of Personality*, 78(3), 1071–1090.
- Pousset, M., Tremblay, R.E., Falissard, B. (2011). Multivariate dependencies between difficult childhood, temperament and antisocial personality disorder in a population of French male prisoners. *Revue D'epidemiologie et de Sante Publique*, 59(3), 169–174.
- Rizzo, A., Chaoyun, L. (2017). How young adults imagine their future? The role of temperamental traits. *European Journal of Futures Research*, 5(1), 1–8.
- Seibert, S.E., Crant, J.M., Kraimer, M.L. (1999). Proactive personality and career success. *Journal of Applied Psychology*, 84(3), 416–427.
- Strelau, J. (2009). *Psychologia temperamentu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Szulc, M., Piotrkowska-Dziamska, M. (2013). Struktura planów życiowych młodzieży niedostosowanej społecznie przebywającej w młodzieżowym ośrodku wychowawczym. *Resocjalizacja Polska*, 5, 87–111.
- Turney, K. (2015). Liminal men: Incarceration and relationship dissolution. *Social Problems*, 62, 499–528.

- Van Den Berg, J.J., Bock, B.C., Roberts, M.B., Parker, D.R., Martin, R.A., Stein, L.A.R., Clarke, J.R. (2016). Goals and plans of incarcerated men postrelease. *Journal of Correctional Health Care*, 22(2), 146–156.
- Wanberg, C.R., Kammeyer-Mueller, J.D. (2000). Predictors and outcomes of proactivity in the socialization process. *Journal of Applied Psychology*, 85(3), 373–385.
- Wu, C.H., Parker, S.K., de Jong, J.P.J. (2014). Feedback seeking from peers: A positive strategy for insecurely attached team-workers. *Human Relations*, 67, 441–464.
- Zawadzki, B., Popiel, A. (2012). Temperamental traits and severity of PTSD symptoms: The data from longitudinal studies of motor vehicle accidents survivors. *Journal of Individual Differences*, 33(4), 257–267.

Streszczenie. Od kilku lat idea proaktywnych działań skazanych jest przedmiotem badań empirycznych oraz deliberacji teoretycznych. W związku z rosnącym zainteresowaniem cechami ukształtowanymi genetycznie, które przyczyniają się pośrednio lub bezpośrednio do konstruktywnych zmian środowiskowych, w przedstawianym badaniu podjęto próbę ustalenia potencjalnych zależności pomiędzy cechami temperamentu a proaktywnością skazanych mężczyzn. Przeprowadzone analizy statystyczne wykazały, że aktywność i towarzyskość ma związek z proaktywnością osób pierwszy raz karanych, natomiast w przypadku recydywistów zauważono zależność pomiędzy ich towarzyskością a proaktywnością.

Słowa kluczowe: temperament, proaktywność, skazani pierwszy raz karani, recydywiści

Data wpłynięcia: 12.07.2020

Data wpłynięcia po poprawkach: 26.09.2020

Data zatwierdzenia tekstu do druku: 30.09.2020